

Program národní a kulturní identity (NAKI II)

projekt VaV MK ČR DG18P02OVV061

Zapomenutá historie horských lesů Hrubého Jeseníku – klíč ke kulturní identitě Moravy a Slezska

Specializovaná mapa s odborným obsahem

Krajinné archetypy území Hrubého Jeseníku

Průvodní zpráva k výsledku

Předkladatel výsledku:

Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta
17. listopadu 12, 771 46 Olomouc

Hlavní řešitel (autor – garant výsledku):

Mgr. Peter Mackovčín, Ph.D.

Spoluřešitelé (spoluautoři)

RNDr. Jan Brus, Ph.D.

Prof. Ing. Dr. Ivo Machar, Ph.D.

Mgr. Petr Slavík

RNDr. Martin Jurek, Ph.D.

Výstup je zpracován v rámci řešení etapy č. 1. – Dynamika kulturní identity

Olomouc

06/2021

Obsah

I. Cíl výsledku typu soubor specializovaných map s odborným obsahem	3
II. Metodický postup tvorby výsledku	4
II.1. Identifikace prostorových struktur krajiny.....	4
II.2. Zdrojová data a syntéza	4
III. Popis výsledku	6
IV. Návrh využití výsledku	8
V. Závěr.....	9
VI. Seznam použité související literatury.....	10
VII. Seznam publikací, které předcházely výsledku	11

I. Cíl výsledku typu soubor specializovaných map s odborným obsahem

Cílem bylo vytvořit mapu archetypů krajiny Hrubého Jeseníku, jakožto výsledek aplikovaného výzkumu dopadů lidských aktivit v době předindustriální, dochovaných krajinných struktur vyplývajících ze způsobu založení sídel, kulturně historických památek, jež tvořily základní parametry k identifikaci znaků a prvků jejich výjimečnosti. Jednotlivé archetypy krajiny jsou významnými složkami krajiny, vypovídají o dobách minulých, které byly určující pro další vývoj území. Jejich udržování po generace tak umožnilo zachovat hodnotu přírodní, kulturní a její historický rozměr. Archetypy lze považovat za nehmotné kulturní dědictví.

II. Metodický postup tvorby výsledku

Metodicky se tvorba mapy opírá o koncept archetypu, jenž zvýrazňuje horizontální interakce na bázi identifikace a interpretace prostorových struktur krajiny, který využívá prostorové analýzy v prostředí geografických informačních systémů (GIS).

II.1 Identifikace prostorových struktur krajiny

Koncept archetypů krajiny vychází z předpokladu o vymezení komplexních tzv. souborných prostorových struktur v hierarchicky uspořádaném sledu od vyšších stupňů po nejnižší. Archetypy krajiny vyčleňujeme na základě horizontálních vazeb sekundární krajiny (druhotné struktury krajiny = využívání ploch), neboť jejich geneze a historický vývoj odrážejí rovněž vertikální vztahy mezi abiotickými a biotickými složkami primární krajiny (prvotní krajinné struktury neboli fyzickogeografické složky krajiny bez člověka a jeho aktivit). Vztah mezi primární a sekundární krajinou se odráží v jejím vzhledu a geometrického uspořádání krajinných prvků a nakonec do dynamiky procesů, které vedly ke změnám krajiny (Kolejka a kol., 2020 a, b). Indikátory, povětšinou kvantitativně vyjádřitelné hodnoty vybraných atributů krajiny, přináší informace pro adekvátní hodnocení zkoumaných jevů a procesů s nimi souvisejícími (Petluš, Hreško, 2015). U archetypů, řadíme k takovým identifikátorům, vzory tzn. formy uspořádání prvků využívání krajiny a jejich kombinace. Významným činitelem pro utváření textury, krajiny, tvarů a vzorů jsou abiotické vlastnosti krajiny. Dominantní je georeliéf a jeho charakteristiky – morfometrické, polohové, morfodynamické a morfostrukturální včetně jejich kombinací. Mnohé archetypy krajiny si uchovávají původní geometrické uspořádání vyplývající z typologie založení sídla a z toho plynoucí člověkem formované plochy polí, lučních biotopů s četnými rostlinnými druhy, z nichž je celá řada chráněných. Do hodnocení vstupují také dochované památky v současných sídlech a ve volné krajině mimo intravilán.

II.2 Zdrojová data a syntéza

Jako první vstupovala do analýzy archetypů krajiny prostorová distribuce využívání ploch. Vycházelo se z interpretace starých map první poloviny 19. století (1836-1840), tedy před průmyslovou revolucí. Celkem bylo vymezeno 9 kategorií využívání krajiny (orná půda, trvalé travní porosty, sady a zahrady, vinice a chmelnice, lesy, vodní plochy, zastavěné plochy, rekreační plochy, ostatní plochy). Ne všechny kategorie se v řešeném území vyskytovaly. Z těchto dat bylo možné vymežit sídelní, lesní a nelesní typy krajiny. Dalšími daty vstupujícími do analýzy, bylo půdorysné uspořádání sídel podle způsobu založení ve středověku, kterých bylo pro území ČR vyčleněno několik typů. V Hrubém Jeseníku se jednalo o středověkou německou kolonizaci. Jejím základním typem v pohraničí byl typ lesní lánové vsi (Adolfovice, Heřmanovice, Bělá pod Pradědem, Filipovice, Domašov, Nové Losiny, Rejhotice, Kociánov, Kouty nad Desnou, Ostružná). Dalším typem je údolní ves představovaná Dětrichovem, Ramzovou, Horním údolím. Branná reprezentuje městský typ. V jejím okolí vznikly parcelační vsi jako Františkov, Alojzov, Josefova a další. K typu víska byly zařazeny Žďárský potok, Karlova Studánka, Karlov pod Pradědem. Abiotické faktory nejlépe vystihuje

geomorfologická regionalizace a výšková členitost. Proto tyto charakteristiky byly vloženy jako atribut k rozčlenění kompaktních lesních celků.

Pro jednotlivá sídla byly využity informace o kulturních památkách, které byly vyznačeny číselným údajem o počtu památek v sídle a v jejím okolí. Pro lesní plochy vstupovaly do syntézy polohové lokace loveckých a horských chat nacházející se v hornatině Hrubého Jeseníku. Tyto údaje byly vytvořeny v rámci projektu a monitorují delší časový úsek od 19. století po současnost.

K finálnímu vyhodnocení byla zvolena hexagonová síť o velikosti buňky 20 ha. Analýzy a mapy byly vytvořeny v prostředí ArcGIS Pro 2.8.

III. Popis výsledku

Vymezování archetypů krajiny těsně navazuje na Evropskou úmluvu o krajině, která po signatářských zemích požaduje vymezení vlastních typů krajin na své území, analyzovat jejich poměry, jako i hybné síly, které formují jejich strukturu a evidovat jejich změny.

Základní dělení archetypů krajiny Hrubého Jeseníku lze rozdělit na místa, která byla lidskými aktivitami přetvořena na zemědělské plochy mj. z původních lesních celků a na místa kde les tvořil přes nesčetné přírodní katastrofy stabilní prvek, odpovídající platným geomorfologickým jednotkám. Doplňující jsou charakteristiky přirozeného bezlesí, památek a dalších hodnotových ukazatelů. Syntézu lze provádět také v jiných částech ČR, pokud bude využíván popsáný postup práce s daty. Místní specifika by neměla zásadně změnit výslednou syntézu.

Území Hrubého Jeseníku bylo analyzováno a provedena syntéza na pozadí digitálního modelu terénu a s využitím hexagonů, které byly vizualizovány v mapě. Forma mapy umožňuje zcela přehledně a velmi názorně vyjádřit zvolené archetypy krajiny. Prostorový charakter mapy poukazuje na prostorové souvislosti v jednotlivých částech řešeného území.

Výsledkem aplikované výzkumu je mapa celé zájmové oblasti Hrubého Jeseníku, v níž jsou vymezeny tři základní archetypy: sídelní, lesní a nelesní. Nelesní archetyp reprezentuje primární bezlesí nad horní hranicí lesa na hlavním hřbetu Pradědské hornatiny. Sídelní archetyp byl vyčleněn podle typu založení sídla na lesní lánovou ves, údolní ves, vísku, město vyhraněné a z pozdějšího období na parcelační. U hexagonů zařazených do sídelního archetypu byly vloženy data o počtu dochovaných kulturních památek. Lesní archetyp byl rozdělen na jednotlivé podtypy podle morfologie a příslušné geomorfologické jednotky na branenský, keprnický, medvěděský, pradědský a zlatohorský. U jednotlivých podtypů jsou doplněny údaje o objektech horských a loveckých chat sloužících k individuální rekreaci nebo veřejné rekreaci.

Novátorský přístup spočívá v syntéze dat, které vymezují archetypy nad objektivními daty. Výsledek není zatížen subjektivními vnímáním hodnotitele a lze jej uplatnit v kterékoliv části České republiky.

IV. Návrh využití výsledku

Příjemcem toho výsledku je jakákoliv instituce či jednotlivec, působící v krajině Hrubého Jeseníku, která vyžaduje syntetizující pohled na celé území. Mezi hlavní příjemce patří Slezské zemské muzeum v Opavě, Národní památkový ústav, regionální muzea v Jeseníku a v Šumperku, Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, státní správa památkové péče, a v neposlední řadě studenti středních a vysokých škol, stejně jako odborná i laická veřejnost.

V. Závěr

Mapa Archetypů krajiny Hrubého Jeseníku přináší dosud nezpracované a neřešené téma vnímání historických hodnot v krajině. Navržený postup vymezení archetypů vychází z historických dat týkajících se založení sídel v řešeném území, prostorovému uspořádání využití ploch v době před průmyslovou revolucí. Výsledná mapa předkládá zcela nový postup ve vnímání krajiny, který by se mohl stát pilířem pro hodnocení dalších území a jejich případnou ochranu nebo využívání v historizujícím duchu uchovávací strukturu krajiny pro budoucí generace.

Mapa je veřejně dostupná na adrese: <https://geography.upol.cz/historie-horskych-lesu-jeseniky>

VI. Seznam použité související literatury

KOLEJKA, J. a kol. (a) Pozoruhodné přírodně kulturní dědictví. Ústav Geoniky v.v.i., Ostrava, 2020, 361 s. ISBN 978-80-87621-15-8

KOLEJKA, J. a kol. (b) Předindustriální krajina Moravy. Ústav Geoniky v.v.i., Ostrava, 2020, 173 s., ISBN 978-80-87621-14-1

PETLUŠ, P., HREŠKO, J. Atlas archetypov krajiny Slovenska. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, Prírodovedec č. 625, 113 s. ISBN 978-80-558-0931-1

VII. Seznam publikací, které předcházely výsledku

KOLEJKA, J. a kol. Pozoruhodné přírodně kulturní dědictví. Ústav Geoniky v.v.i., Ostrava, 2020, 361 s. ISBN 978-80-87621-15-8

PETLUŠ, P., HREŠKO, J. Atlas archetypov krajiny Slovenska. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, Prírodovedec č. 625, 113 s. ISBN 978-80-558-0931-1